

Јелена БАШАНОВИЋ-ЧЕЧОВИЋ*

ПОНАВЉАЊЕ КАО СТИЛСКО-ЈЕЗИЧКА КАТЕГОРИЈА У ЈЕЗИКУ ДАНИЛА КИША

Сажетак: У раду се сагледава стилистичка вриједност језика Данила Киша, која је изражена разноврсним типовима понављања јединица лексичког и синтаксичког нивоа. Анализа је упутила на закључак да је понављање једна од језичко-стилских особености језичког израза писца који је иновацијама на стилском и тематском плану значајно обогатио југословенску књижевност. Зато је примарни задатак наше анализе био стилематични, односно лингвостилистички приступ структурно разноврсним моделима понављања, али и општа оцјена њихове стилогености у романима „Башта, пепео” и „Пешчаник”, те збирци прича „Рани јади”. Испоставило се да опетована ријеч, синтагма или реченица имају наглашену умјетничку функцију у анализираном језику и да су значајне црте у освјетљавању лингвостилистичког профила писца чији је језик само узгредно испитиван иако нуди богат материјал за разноврсна језичко-стиљска истраживања. Зато је овај рад скроман прилог сагледавању начина и принципа употребе језика као средства остварења књижевности као умјетности у трилогији Данила Киша, предводника једне сасвим нове књижевне генерације.

Кључне ријечи: *Данило Киш, језик, њосћимодернизам, фијуре њонављања, ојейћовање језичких јединица, сћилојеносћ, сћилематјичносћ*

1. Вријеме модерног романа и значајних прекретница у књижевности, на прелазу 60-их и 70-их година 20. вијека, доноси како садржинско тако и формално обогативање и усавршавање стваралачких проседа.¹ Модерном роману својствена је „стална мобилност, усмерена ка промени начина изражавања”², те је нова романескна структура, већ на први поглед, остварена другачијим одабиром и организацијом језичких

---

* Доц. др Јелена Башановић-Чечовић, ЦАНУ, Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош”, Подгорица

¹ Радомир В. Ивановић, *Писци и њосредници, књижевне сћудије и ојлеги*, „Змај”, Нови Сад, 2011, 150.

² Радован Вучковић, *Модерни роман двадесетјој века*, Источно Сарајево, 2005.

јединица. Колико су процеси иновације и модернизације видни у опусу Данила Киша, писца који је у домаћој књижевности широм отворио врата ономе што зовемо постмодернизмом, већ је писано у критичкој литератури. Речено је много тога што свједочи о величини и оригиналности овог ствараоца којег је, при обилатом коришћењу „постмодернистичких реквизита”, заокупљао и вјечни проблем форме, о чему је писао у једном есеју — „форме која би могла да учини немогуће: да изнесе Дело изван домашаја мрака и таштине”.³

1.1. У југословенским књижевностима шеста деценија 20. вијека названа је „временом романа”⁴, а прекретничку улогу у том периоду имали су, између осталих, репрезентативни романи Данила Киша. Као модерни романсијер, Киш инвентивно користи технику цитатности и интерполирања књижевних жанрова, спаја документарно и имагинарно, животно и умјетничко, што ће најупечатљивије остварити у централном и можда, по оцјени критике, најбољем дијелу свог опуса „Породичном циклусу”, односно „Породичном циркусу”, који чине романи „Башта, пепео” (1965) и „Пешчаник” (1972), те збирка прича „Рани јади” (1970).

1.2. Да би се разумјела Кишова језичка креативност којом је преводио „свакодневни језик у злато умјетности”⁵, најприје треба препознати и одредити дјелокруг језика унутар којег је писао и на основу којег је стварао. Иако су у фази оспоравања Кишовог дјела и његовом језику приписиване неафирмативне особине, чак и небрига према ријечима, иако није био предмет многобројних научних истраживања, данас — у фази сасвим заслужене глорификације стваралаштва овог писца, по оцјени неких и његовог превредновања, тај језик нуди обиље материјала за изучавање и значајна је црта у уобличавању пишчевог стваралачког портрета.

2. Због наглашене емоције и субјективног доживљаја низа породичних околности, пишчев језички израз у поменутом циклусу често је на дојен личним, емоционалним и афективним, чему значајно доприносе и понављања јединица лексичког и синтаксичког нивоа — ријечи, синтагми и реченица. С обзиром на то да се њиховим опетовањима у прозном тексту и те како поетизује прозно казивање, примарни задатак наше анализе биће лингвостилички приступ структурно разноврсним моделима понављања, али и општа оцјена њихове стилогености у помену-

³ Данило Киш, *По-ејшика*, Нолит, Београд, 1972, 134.

⁴ Радомир В. Ивановић, *Писци и њосредници, књижевне студије и ојлеги*, 145.

⁵ Зденко Лешић, *Језик и књижевно дјело*, Службени гласник, Београд, 2011, 163.

тој трилогији.⁶ Посебно ћемо се осврнути на организацију језичког израза изражену разноврсним опетовањима у роману „Башта, пепео”, у којем се, по оцјени критичара, Киш представио као најпоетичнији и најсуптилнији предводник једне књижевне генерације.

2.1. Репетиција⁷ као стилистичка категорија има наглашену умјетничку функцију у језику једног писца. Истина, стилогеност није „апсолутна и иманентна”⁸ особина сваког понављања језичких јединица и сви случајеви понављања нијесу подједнако стилогени. Зато ћемо у овом раду издвојити опетовања којима се предочава структурна посебност пишевог језика, појачава емотивни набој и актуелност садржаја и постиже стилски релевантна повезаност текста будући да су поновљени елементи, са аспекта текстуалне стилистике и лингвистике, „стилистичко-семантички конектори”⁹ са наглашеном кохезионом улогом.

3. Ако се конектори дефинишу као сигнали контекстуалне укључености и повезаности реченица у тексту¹⁰, компоненте њихове стилогености најупутније је изучавати на примјерима фигура понављања. Иако је реторика, као „најстарија претходница лингвистике текста”¹¹, фигуре понављања диференцирала према типу језичке јединице која се понавља, те се понављање могло остварити на фонемском, морфемском, лексичком, синтагматском и реченичном нивоу, наша анализа не претендује на исцрпност будући да ћемо анализирати понављања јединица лексичког и синтаксичког нивоа (ријечи, синтагми, реченица), која се тичу локализације опетоване лексеме или конструкције у већој јединици (реченици или низу реченица). Истина, опетоване јединице које доприносе већој експресивној вриједности језика прије су одлика поезије, али нијесу стране ни прози, у којој имају наглашенију стилску функцију. Тако

⁶ Примјери су ексцерпирани из сљедећих дјела: *Башта, пепео*, Daily Press, Подгорица, 2004. године (БП); *Пешичаник*, Народна књига, Подгорица, 2010. године (П); *Рани јаги*, Нова књига, Подгорица, 2008. године (РЈ).

⁷ Као стилска категорија, *репетиција* се огледа, прије свега, у понављању истовјетних језичких јединица, чиме се појачава актуелност садржаја, као и значење, а све то доприноси експресивности израза. В.: Зорица Радуловић, *Језик и стил Чега Вуковића*, Унирекс, Никшић, 1994, 202–208.

⁸ Марина Катњић-Бакаршић, *Лингвистичка стилистика*, Open Society Institute, Budapest, 1999 (е-издање), 371.

⁹ *Истио*, 17.

¹⁰ Јосип Силић, *Од реченице до шекспира*, Либер, Загреб, 1984, 131.

¹¹ Милош Ковачевић, *Стилистика и грамадика стилских фигура*, Унирекс, Никшић, 1995, 147.

ће нарочити стилски учинак бити најприје анализиран на примјерима: *анафоре* (понављање исте ријечи или групе ријечи на почетку неколико реченица), *еџифоре* (понављање исте ријечи или групе ријечи на крају неколико реченица), *симџлохе* (понављање исте ријечи или групе ријечи на почетку и на крају реченице), *анаџиџлозе* (понављање исте ријечи или групе ријечи скраја једне реченице на почетку друге реченице). Анализа ће показати да понављања немају само стилистичко украсну улогу, коју је првенствено издвајала реторика, назвавши их лирским паралелизмима, већ и да су један од начина везивања реченица у текст као надреченично јединство. Ексерпирани примјери ће потврдити ставове изнесене у литератури да су фигуре понављања основна средства рекурренције, односно повезаности текста путем понављања језичких јединица, те да њихова употреба резултира стварањем зачудности, а тиме и реализацијом естетске функције.¹²

3.1. Да понављање исте ријечи или групе ријечи на почецима најмање двије узастопне реченице појачава експресивност Кишовог језичког израза и да се третира као активно средство за истицање значења, потврдиће примјери анафорских понављања, која су од свих текстуално-позиционих понављања у овој трилогији најчешћа:

Нећу да хулим на Бога; нећу да се тужим на живот. (БП, 138); ... *џљујем ја, господо рођаци, на ваше гостопримство! Пљујем ја на ваш морал!* (БП, 49); *Прави крај* свега није представљен на гравури. Кажем *џрави крај*, јер то је заиста неопозиви и језиви конач ... (БП, 72); ... *еџо вам, господо, вашег милерама! Еџо вам* вашег готског умака. (РЈ, 35); *Не чују се* више прапорци; *не чује се* ништа. *Не чују се* никакви кораци, никакви гласови ... (П, 22); *Несџао* сам из вашег видокруга; *несџао* сасвим. (П, 31); ... *џио је заљубљен* само у кћерку јер кћерка је била топла и миришљава ...; *џио је заљубљен* само у мајку, јер мајка је била обла и ђујна ...; *џио је заљубљен* пола у мајку, пола у кћерку ...; *џио је заљубљен* прво у мајку, па онда, када је кћерка порасла ..., онда и у кћерку ... (БП, 121).

3.2. У позицији анафорског елемента Киш употребљава прилог и зајменицу као врсту ријечи. Употребом ових кратких ријечи на почецима узастопних реченица истиче се значај сваког од чланова низа јер се јединице интензивирани овим анафорским елементима изговарају повишеним тоном и постају важан елемент у истицању садржаја:

¹² Марина Катнић-Бакаршић, *Сџилисџика*, Сарајево, 2001, 275.

- *Где* су нестали са ових страница сјајни рамови, љубичасти фијакери, цвеће што се распада у вазама? *Где* возови, *где* заклаћене корпе на провинцијским станицама? *Где* плава светлост у купеима прве класе? *Где* са зеленог плиша седишта чипке што се лелујају као лепенца? ... (БП, 158);
- ... *Чему* све то што јесте и што није ... *Чему* све то ако заједно са телом, са оком ... умире и дух ... *Чему* ... (П, 106); *Шта* ли јој говоре ти лажни краљеви и валеи, *шта* јој шапуће та звучна гама боја, те јаркоцрвене јесење руже, ти озарени пејзажи и љубичасте панораме далеких градова? *Шта* за њу значи дречећи кич, те идиличне и малограђанске теме ..., ти сентиментални парови ..., те дљуватве љубавне исповести ... (БП, 137).

3.3. Свака посебна употреба језика у књижевном дјелу, која је контрастна општој употреби језика, постаје носилац експресивности, а свако чешће појављивање извјесног стилског поступка постаје „стилистичка доминанта”¹³ која даје битно обиљежје језику једног писца. У анализираној трилогији анафорска понављања, без обзира на то да ли су резултат свјесног одабира или спонтаности, добијају статус активног стилско-језичког средства које језик Данила Киша у перцепцији читаоца чини онеобиченим и стилски маркираним. Такође, понављањем јединица на почецима узастопних реченица побољшава се комуникативни ефекат и упечатљивије се дјелује на читаоца.

3.4. У анализираном корпусу биљежимо и примјере епифоре, која је више стилски маркирана од анафоре. Наиме, за разлику од анафоре, у којој су узастопне реченице обједињене истом темом, односно варијанте су исте теме, епифора одражава „стилистички маркиран распоред датог и новог”¹⁴ јер „на првом мјесту долазе компоненте што носе нову обавијест”:

Сад је већ морао да призна да је *илакао*. И да каже и зашто је *илакао*. (РЈ, 41); Он је бременит, *јосјођо* ... Моје саучешће, драга *јосјођо*. (П, 59); Лоло, ..., *морала сам!* Опрости, Лоло, *морала сам!* (РЈ, 75); ... доктор, претварање, лаж и стид — *све ће њо биџи њрошлосџи*. Све ће ми то бити иза леђа ... *Све ће њо биџи њрошлосџи*. (РЈ, 48).

¹³ Зденко Лешић, *Језик и књижевно дјело*, 188.

¹⁴ Милош Ковачевић, *Стилистика и драматика стилских фигура*, 153.

3.5. Симплоха као фигура понављања има „још већу кохезиону улогу”¹⁵ јер обједињава исказ опетовањем два језичка елемента у двије реченичне позиције — на почетку и на крају:

Схваћам, јер ја све схваћам. (БП, 94); *Да одем, наравно да ћу да одем...* (БП, 49); *Овде, господо, ... драга моја сестро, овде.* (П, 127).

3.6. У језику Кишове трилогије биљежимо и примјере анадиплозе — фигуре понављања која на сасвим другачији начин од претходне три фигуре учествује у обликовању везе реченица у тексту, што јој обезбјеђује статус најзначајније фигуре у лингвистици текста. У примјерима:

Глад роди *истјанчаносиј*; *истјанчаносиј* роди *љубав*; *љубав* роди поезију. (БП, 157); У касна летња јутра мајка је улазила дешумно у собу, носећи *йослужавник*. Тај је *йослужавник* већ почео да гудби танку никловану глазуру ... (БП, 5); Узак, раван обод завршава се овалним *олуком* извијеним наниже. Тај посувраћени *олук* већ је улудљен и деформисан. (БП, 5),

реченице условљавају једна другу тако што сљедећа реченица произилази из претходне, сљедећа је уланчана са претходном заједничким елементом који се јавља на крају једне и на почецима друге реченице.

3.7. Ланчана веза међу реченицама, или у оквиру једне реченице, може бити остварена и понављањем јединица које нијесу везане за одређену позицију, нити су хомоморфне. Тачније, у доступном нам материјалу често смо биљежили фигуру понављања коју је реторика звала полиптотон. Полиптотон подразумијева понављање једне лексеме у њеним различитим граматичким облицима, а поетски ефекат у примјерима који слиједе произилази из понављања двају или више парадигматских облика исте лексеме на малом одстојању:

... не може се играти целог живота улога *жрџиве* а да се коначно и не постане *жрџивом*. (БП, 98); *Вешар! Вешар!* ... Најзад, крај је затишју *вешарова!* (БП, 155); Каткад се учини да ће доћи до *квара*, да је на помолу катастрофална хаварија ... Али *квар* је, изгледа, отклоњен, *квара* можда и није било. (БП, 7); ... све је то само био *божансџивени* декор моје *божансџивене* судбине ... (БП, 70); ... намучен катехизисом, који ми из странице у страницу доказује моју грешност, *мој љад*, *неминовност мој љада* ... (БП, 156).

¹⁵ *Истио*.

3.8. У испитиваном језику учили смо и понављање лексема у истом граматичком облику, али у различитим позицијама, које је реторика звала епаналепсом. Као фигура позиционо неусловљеног понављања хомоформних лексема¹⁶, епаналепса не подразумијева механичко понављање појма већ сугерише на стилистичко и градацијско појачавање изражајности:

То више не бејаше његова будућа *смрѝ*, слућена, него већ његова прошла *смрѝ* под рушевинама куће у Н. С., *смрѝ* коју је већ, дакле, пребродио. (П, 105); ... ипак се надао да ће их присвојити нека друга *мачка*, нека *мачка* уседелица, или нека *мачка* нероткиња или било каква *мачка* добра срца. (П, 55).

3.9. Позиционо условљеним и посљедњим позиционо неусловљеним обличким опетовањима не исцрпљују се сви типови понављања који доприносе успостављању ланчане везе међу реченицама или дјеловима реченица у Кишовом језику. Сложенији облик такве везе је онај у којем понављање не захвата форматив и семем, него дио семема, тј. не понављају се исте него синонимне лексема¹⁷: ... једино се зна да је у питању *смрѝ*, ..., *поиѝдѝл*, нека *ужасна кѝшасѝрофа диѝа* ... (П, 145).

4. Текстурално-позициона понављања, реализована у различитим варијацијама — понављањем како изразно тако и садржајно подударних јединица, нијесу заступљена само у управном говору, у репликама јунака, већ и у монолозима главног јунака Андреаса Сама, дајући чвршћу структуру тексту и чинећи опетовану јединицу видљивом и разоткривеном, али и емоционално најистакнутијом. Заправо, „Понављање рјечи у тексту”, по Лотмановим запажањима, „не значи механичко понављање појма. Оно чешће сведочи о сложенијем ... смисаоном садржају”.¹⁸

5. Како механизми језичког ткања анализираних фигура понављања почивају на формалном одступању од уобичајене употребе језика, тако и стилем као стилистички структурирана форма настаје поступцима „онобичајења природнојезичких, општеупотребних јединица”¹⁹ било којег нивоа језичке структуре. Један од „чисто стилистичких поступака”, којим се, по запажањима М. Ковачевића, преуређује форма стилистички необилежене синтаксичке јединице јесте *поѝсѝуѝак инѝензивирања*. Упо-

¹⁶ Милош Ковачевић, *Грамаѝичке и сѝилистѝичке ѝеме*, Бања Лука, 2003, 243.

¹⁷ *Иѝѝо*, 155.

¹⁸ Јуриј М. Лотман, *Сѝрукѝура уметѝничкоѝ ѝексѝѝа*, Нолит, Београд, 1976, 181.

¹⁹ Милош Ковачевић, *Сѝилистѝика и ѝрамаѝика сѝилских фигура*, 166.

требом посебних формално-граматичких средстава Данило Киш преуређује очекивану и уобичајену синтаксичку конструкцију, наглашавајући један или више реченичних чланова и смисаоно и емфатички.

5.1. У испитиваном језику најзаступљеније је, у вези са тим, понављање исте језичке јединице у оквирима једног исказа. Поновљене ријечи обично не мијењају свој лексичко-морфолошки облик, што не умањује њихове нарочите ефекте. Напротив, такво се понављање једино и може правдати стилистичким разлозима и несумњиво је активно стилско-језичко средство које има посебну функцију у обликовању књижевног текста, подуђује пажњу читалаца и доприноси ритмизацији текста.

5.2. Тако се комуникативно-стилска интензификација анализираниог језика постиже најчешћим и још у реторици уоченим палилошким понављањима, која се дијеле на *ејизеуксичка* и *ејаналейтичка* *јонављања*, а по запажањима М. Ковачевића активна су стилско-језичка средства у чијем резултату увијек настају синтаксостилеми.

5.3. Епизеуксичка понављања су понављања у којима се, претпостављамо пишчевим свјесним одабиром, узастопице јавља иста синтаксичка јединица и прилично су заступљена у испитиваном језику. Поновљена и, што је стилистички значајније, удвојена ријеч преузима на себе и комуникативни и емоционални акценат, постаје посебно истакнута и наглашена, као да је одабрана са намјером да се наметне као срж нечега што се мора урезати у памћење:

*Знам, знам, не можеш да ми опростиш мој егоизам ... (БП, 98);
Боже мој, Боже мој, били сте најлепша деца у Бемовој ... (БП, 143);
... она би се за тренутак замислила и казала вам да јој је јако, јако
жао што је прошао један празник ... (БП, 23); ... заувек изгубљено
оно време кад су нам дани били само простори између *јуишовања*,
јуишовања само пејзажи између сна. (БП, 50); Савршена самоћа
је недостижна, јер када бисмо је *јосишили*, *јосишили* бисмо
савршенство ... (П, 33).*

5.4. Наведени примјери показују да поновљене језичке јединице диференцира интонација — други члан изговара се повишеним тоном чиме се појачава његова семантичко-стилистичка вриједност. Удвојени прилози (*јако, јако*) у функцији адвербијалне одредбе добијају динамичко значење јер се њима појачава интензитет радње. Поновљени предик-

кат (*знам, знам*) јавља се као експресивно средство којим се интензивира емоционални однос међу ликовима.²⁰

5.5. Анализа ексцерпираних грађе упућује на закључак да су, ипак, епаналептичка понављања чешћа у испитиваном језику, те да би се могла назвати језичко-стилском доминантом Кишове трилогије. У овом типу понављања опетована јединица има сложенију синтаксичку структуру која никада не понавља него прецизира значење претходне јединице. Отуда закључак да ова понављања нијесу ни на стилематичном ни на стилогеном плану идентична са претходним, а њиховој маркираности доприноси и запажање да најчешће кореспондирају са психолошким типом ситуације:

О, Грофовска шумо, шумо моја оца! (БП, 159); О, збојом, заувек збојом, госпо! (П, 71); Одједном би, дакле, завладала *џама, џусџа дидлијска џама ...* (БП, 146); То је била *џаклена ноћ џред велику олују, ноћ џуна муња и севања, карџамна ноћ ...* (БП, 133); Тако изгледа *ливада, џусџа јесења ливада* после вашара ... (РЈ, 35); Небо је *џлаво, сасвим џлаво*. (П, 135); гледао је *море, велико свеџло море* које је овде-онде почело да се таласасто набира ... (БП, 155); При том јој се надимају *џруди, џене краљевске џруди ...* (П, 64); ... видећи на лицу муштерије *осмех, једва осеџан осмех ...* (РЈ, 22); Наместо крвавих жуљева који су били унаказили његову лепу руку, *руку оџменој фризера за даме ...* (БП, 42); *Ева, џрамајка Ева*, у ставу сеоске заводнице ... (БП, 64).

6. Поред пунозначних јединица, функцију поновљеног елемента у испитиваном језику има и везник, који писац употребљава испред сваког од чланова координационог низа, често и првог. Тако уз конективну, везник добија функцију интензификатора, доприносећи поетизацији анализираних језичких израза.

6.1. У примјерима унутарреченичног понављања:

И сви су се сложили с тим поређењем ..., *и* моја сестра, *и* моја мајка, *и* стрина Ребека, *сви*. (БП, 130); *И* тај старац ..., који виси над очевим креветом, *и* та стара госпођа отменог држања ..., *и сви* редом ... (РЈ, 21); Дошле су побеснеле краве *и* смазале у трен ока све оно што је било на столу, *и* прасе печено, *и* кокошку, *и* шунку, *и* колаче, *и* воће, *и* орахе, *све, све* ... (П, 36),

²⁰ Берниса Пуриш, *Експресивна синџакса у књижевноумјетничком џексџу* (на примјеру Грозданина *кикоџа Хамзе Хуме*), Post Scriptum, Часопис за образовање, науку и културу, бр. 1, Бихаћ, 2010/2011, 27.

понављање захвата везник *и*, који се истовремено кумулира (= гомила) са циљем прецизирања и што потпунијег представљања исказа. Тачније, репетиција, удружена са кумулацијом, стилском фигуром класичне реторике, „основна је структурна потка”²¹ ових реченица. Иако сви случајеви гомилања реченичних чланова нијесу подједнако стилогени, кумулирање потпомогнуто понављањем реченичног члана предочава пишчеву способност прецизне опсервације, чинећи приповиједање и динамичним и емоционалним. Стилогености ових примјера доприноси и употреба семантички уопштеног члана — *сви* — који се разлаже на своје саставне елементе. Изостављање овог елемента не би „нашкодило” комуникативној већ структурној вриједности исказа, те се примјери са „катафорским синсемантичним елементом” сматрају стилски валиднијим од примјера насталих операцијом изостављања, нпр.: То ми је искуство казивало ... да ћу једног дана умрети *и* ја, *и* моја мајка, *и* мој отац *и* Ана, моја сестра. (БП, 12).

6.2. Истина, и овакво понављање везника, удружено са кумулацијом, обезбјеђује испитиваном језику наглашен ниво стилогености будући да свако „полисиндетско набрајање (успоравање) истиче вриједност и значење сваког члана”.²²

6.3. Кумулативно понављање везника *и*, којим се прецизира исказ, а појам освјетљава из различитих аспеката, препознајемо и у примјерима градацијског низа: А не знаш да си несрећан, *и* невољан, *и* сиромаш, *и* слеп, *и* го! (БП, 49). Низање јединица са семантичким суодносом силзног степеновања доводи до јаче емоционалне обојености исказа а градација, удружена са кумулацијом и репетицијом, постаје значајно изражајно средство у роману „Башта, пепео”.

6.4. Да везницима као релацијским ријечима могу бити интензивирани и сложеније синтаксичке структуре, потврђују примјери понављања читавих реченица у оквиру једног параграфа. У доступној нам грађи најчешће смо биљежили понављање реченица — боље клауза — уведених везницима *да* и *како*:

- Нисам могао да замислим *како ће* то једног дана да умре моја рука, *како ће* да умру моје очи. (БП, 13); Мајка ме поучавала животу: *како* се маше репом, *како* се показују очњаци, *како* се чисти крмељ из очију и *како* се терају досадне муве. (РЈ, 74);

²¹ Милош Ковачевић, *Линивосџилисџика књижевної џексџа*, Српска књижевна задруга, Београд, 2012, 219.

²² Зорица Радуловић, *Сџилоџеносџ кумулаџије у дјелу Чџа Вуковића*, у: *Алхемија ријечи*, Унирекс, Подгорица, 2002, 79.

- ... довољно је било *ga* се заврши један дан, *ga* се приближи вече, *ga* зађе сунце, па *ga* она схвати његову непоновљивост и *ga* га оплакује као неку већ далеку успомену. (БП, 51); ... они са којима се расправљао и они које је сумануто вређао морали *ga* одустану на крају од својих аргумената, *ga* се покоре, *ga* се свим силама усредсреде на то да стишају мог оца, *ga* приме на себе свесно и гласно, покајнички, сву кривицу коју је он сручио на њих, *ga* признају све оптужбе, *ga* стишају свој глас до шапата ... (БП, 48).

6.5. Неријетко, Киш организује реченицу на принципу понављања узвика, који богате изражајне могућности испитиваног језика иако припадају недовољно оформљеним и недовољно семантички одређеним рјечима.²³ Честим понављањем узвика *o* унутар реченице Киш предочава и психички вртложне ситуације у главном јунаку Андреасу Саму, успијева да „драматизира ток радње и ствара сценске ситуације”²⁴: *O*, животе, *o*, свете, *o*, слободо! *O*, оче мој! (БП, 156); *O*, Африко, *o*, Азијо, *o*, даљино, *o*, животе мој! (БП, 157); ... *o*, срце, *o*, ноћи! (БП, 153).

6.6. Оваквом употребом узвика језички израз романа „Башта, пепо” добија статус стилски активног будући да, не само понављање, него и поступак ригорозне кондензације у организацији реченице постају извори наглашене експресивности. Тачније, одбацивање сувишних детаља и сажимање израза резултира семантичком убојитошћу и естетском продуктивношћу, чиме се језик Кишове прозе умногоме приближава језику поезије.

7. У испитиваном језику забиљежени су и примјери унутарреченичног опетовања јединица које припадају различитим морфолошким категоријама. Поред горенаведених, функцију истицања мотивских цјелина у трилогији Д. Киша често имају и приједлози, који синтетизују слику коју рељефно приказује конструкција која им претходи или слиједи²⁵:

... ја бих чврсто затварао очи, док се светлост не би прелила у жуто, у плаво, у црвено. (БП, 6); *A nad* њима, *nad* њиховим не-

²³ Александар Белић, *О језичкој њрироди и језичком развијку*, књ. I, Београд, 1958, 77–79.

²⁴ Хаснија Муратагић-Туна, *Севдалинка — изазов за линивост и језичка истраживања*, „Ријеч” (часопис за науку о језику и књижевности), Нова серија, бр. 2, Никшић, 2009, 52.

²⁵ Радоје Симић, *Грамајичка и инјонацијска стјруктура ѡрозној дела Милоша Црњанској*, Књижевна историја XI/41, Београд, 1978, 42.

сигурним корацима, *над* том љубичастом тамом лебди анђео-чувар ... (БП, 15); ... тај магнетични ваздух којим смо били обавијени долазе управо од ње, *из* њене личности, *из* њених прстију, *из* хаотичне испреплетености њених чипака. (БП, 27); Тај велеградски сплин био је у њеном гласу, у њеним лакираним ноктима боје седефа, у њеним неурастеничним, дрхтавим покретима, у њеном бледилу, у њеној господској болести ... (БП, 29); Јер ти су нам мириси сведочили својим опојним присуством о неком другом свету, *изван* оквира наше куће, *изван* граница мог сазнања, *изван* сфера наше угодне свакидашњице. (БП, 29).

8. У анализираној грађи неријетко смо биљежили и понављања истог глаголског облика. Киш често понавља презентске облике глагола, и то облике стилски релевантног историјског (приповједачког) презента, те у пасусима у којима је ово глаголско вријеме реализовано у низовима писац успијева да интензивира пажњу читалаца, обезбјеђујући им непосредан доживљај прошлости. Посматрано лингвостилистички, употреба једне форме у периферном значењу — тј. употреба презента за описивање догађаја из прошлости — третира се, по запажањима М. Катнић-Бакаршић, као *драматичка метафора*, која даје примат секундарном, стилистички маркираном значењу форме:

... мој отац *забага* штап у меку земљу, *сйавља* на штап свој тврди шешир, ..., *окреће се* затим ка западу и *диже* руке увис ..., *усира* вља се и *йочиње* да пева ... (БП, 85).

9. Колико је Киш примјењивао принцип синтаксичке еквивалентности и колико је његова реченица саткана од синтаксичких паралелизама, потврђују примјери у којима се понављају облици императива, инфинитива, глаголског прилога прошлог, те глаголских именица:

Стога, господо, *извршиће* што пре свој наум, *оснујће* нову снажну веру ..., *усйоличитће* својим поступком првог свеца ... *Учинитће*, велим, што пре свој наум ... (БП, 89); ... знајући да ће ме размишљање о путовању *йойресити* из темеља, *уморити* као игра, и да ћу затим *засйаити* ... (БП, 17); *Облешевши* соку као ноћни лептир, *сударивши* се са лепршавим сенкама, *бујнувши* о зидове и греде ... (П, 13); ... и ускоро се у његове речи, у његов божански урлик уплитало *звецање* стакларије и порцелана, *лајање* паса, *мукање* крава и *кокодакање* живине ... (БП, 48).

10. Кохезионост и интензификација се у Кишовој трилогији не за-
снимају само на понављању по форми или садржају подударних једини-
ца него и на понављањима оствареним на графостилемском плану. Опе-
товане синтагме и реченице Киш спорадично обиљежи великим слови-
ма или курзивом:

... ја бих једним силним напором воље и свести изговарао у
сну: Ја ово сањам. ЈА ОВО САЊАМ. (БП, 148); Одједном ми са
ужасом улази у свест ЈА ОВО САЊАМ, ЈА ОВО САЊАМ ... (РЈ,
29); Морам да признам, са чуђењем и жаљењем, *са чуђењем и жа-
љењем*, да си потпуно попримио неке малограђанске и сељачке
навике... (БП, 96).

11. Унутарреченична понављања са измијењеним морфолошким ли-
ком опетоване јединице, која је настала у резултату неког творбеног про-
цеса, могу свједочити и о пишчевим инвентивним трагањима на језич-
ко-стилском плану:

Ту мисао никад нисам могао да *домислим* до краја. (БП, 14); ...
а крава рони сузе, топле, крупне, кравље сузе, и муче *долно, њре-
долно*. (БП, 142); ... ипак сам успео да се тргнем баш у тренутку ка-
да су ми *крила њрекрила* очи ... (БП, 20); Пропатио сам у свом де-
тињству судбине свих старозаветних личности, *ѡрехове ѡрешних и ѡ-
раведносѡ ѡраведних* ... (БП, 65); ... типови неке велике фарсе у
којој протагонисти имају своју унапред одређену улогу, *ѡорди ѡор-
досѡи, скромни скромносѡи* ... (БП, 68).

12. Овај рад представља анализу стилематичности и стилогености
различитих типова понављања остварених у Кишовој трилогији као
централном дијелу његовог опуса. Анализом смо покушали показати
да ли и колико опетовање ријечи, синтагми или реченица има наглаше-
ну умјетничку функцију у језику којем су својевремено приписиване не-
довољна прецизност израза и насилне поетизације, па је само узгредно
испитиван иако нуди материјал подесан за разноврсна језичко-стилска
истраживања. Ексерципирана грађа упућује на закључак да, поред при-
марне кохезионе улоге, понављања имају статус семантичко-стилистич-
ке категорије, која Кишовом језику обезбјеђује наглашен степен стило-
гености, да се јављају у различитим моделима и да на различите начи-
не учествују у организацији текста. Стиче се утисак и да је експресив-
ност анализираниог језичког израза појачана не само примјерима удва-
јања (редупликације) него и примјерима вишеструког понављања исто-

вјетних језичких јединица, којима Киш додатно истиче вриједност члана који понавља и чини га упечатљивијим. Испоставило се да што је поновљени елеменат краћи, то је понављање све мање „у функцији побољшавања смисаоне кохеренције у реченици а све више преузима стилске функције”.²⁶ Истовремено, понављања често кореспондирају са унутрашњим импулсима како чланова породице Сам тако и самог Киша, па је испитивање језика његовог књижевног дјела један од легитимнијих путева разоткривања пишчеве личности. Још више уколико подсјетимо да је Данило Киш једном приликом рекао да је припадао братству писаца, те да писца суштински одређује управо језик којим пише.

12.1. Извјесно је да у трагању за језичким изразом којим ће најпотпуније изразити своје мисли, преокупације и осјећања, а истовремено се приклонити захтјевима епохе у којој је стварао — јер свака епоха има свој језички израз — Данило Киш није прелазио границе прописане језичком нормом времена у којем је стварао. Но, језички закони га нијесу спутавали да слободно поступа са језиком, правећи необичне комбинације и распоред ријечи. Киш не употребљава другачији језик, већ *иосиуи* са језиком другачије јер тако захтијева природа његовог дјела и техника коју његује у тематизовању породичних и историјских околности. Преуређењем уобичајене употребе језичких јединица, он језику даје једну организацију вишег реда, усаглашавајући га са властитом умјетничком замисли. Тако преобликован, језик у његовом дјелу добија једну нову способност — *моћ да значи више*.²⁷

ИЗВОРИ

- [1] Киш Данило, *Башиа, њејео*, Daily Press, Подгорица, 2004.
- [2] Киш Данило, *Рани јади*, Нова књига, Подгорица, 2008.
- [3] Киш Данило, *Пешичаник*, Народна књига, Подгорица, 2010.

ЛИТЕРАТУРА

- [4] Белић Александар, *О језичкој њрироди и језичком развијку*, књ. I, Београд, 1958.
- [5] Вучковић Радован, *Модерни роман двадесетог века*, Источно Сарајево, 2005.
- [6] Ивановић В. Радомир, *Писци и њосредници, књижевне стиције и оїледи*, „Змај”, Нови Сад, 2011.

²⁶ Зорица Радуловић, *Језик и стил Чеда Вуковића*, 204.

²⁷ Зденко Лешић, *Језик и књижевно дјело*, 16.

- [7] Катњић-Бакаршић Марина, *Лингвистичка стилистика*, Open Society Institute, Budapest, 1999 (е-издање).
- [8] Катњић-Бакаршић Марина, *Стилистика*, Сарајево, 2001.
- [9] Киш Данило, *По-ејшика*, Нолит, Београд, 1972.
- [10] Ковачевић Милош, *Стилистика и грамајика стилских фигура*, Унирекс, Никшић, 1995.
- [11] Ковачевић Милош, *Грамајичке и стилистичке шеме*, Бања Лука, 2003.
- [12] Ковачевић Милош, *Линјевостилистика књижевної шексиа*, Српска књижевна заједница, Београд, 2012.
- [13] Лешић Зденко, *Језик и књижевно дјело*, Службени гласник, Београд, 2011.
- [14] Лотман М. Јуриј, *Стируктура уметничкој шексиа*, Нолит, Београд, 1976.
- [15] Муратагић-Туна Хаснија, *Севдалинка — изазов за линјевостилистичка истјраживања*, „Ријеч” (часопис за науку о језику и књижевности), Нова серија, бр. 2, Никшић, 2009.
- [16] Пуриш Берниса, *Експресивна синџакса у књижевноумјетничком шексиу (на љри-мјеру Грозданина кикоја Хамзе Хуме)*, Post Scriptum, Часопис за образовање, науку и културу, бр. 1, Бихаћ, 2010/2011.
- [17] Радуловић Зорица, *Језик и стил Чега Вуковића*, Унирекс, Никшић, 1994.
- [18] Радуловић Зорица, *Стилојеност кумулације у дјелу Чега Вуковића*, у: *Алхемија ријечи*, Унирекс, Подгорица, 2002.
- [19] Силић Јосип, *Од реченице до шексиа*, Либер, Загреб, 1984.
- [20] Симић Радоје, *Грамајичка и инјонацијска стируктура љрозној дела Милоша Црњанској*, Књижевна историја XI/41, Београд, 1978.

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ

REPEAT AS STYLISTIC AND LANGUAGE CATEGORY
IN THE LANGUAGE OF DANILO KIŠ

Summary

The paper examines the stylistic value of a language Danilo Kiš, who expressed a variety of types of repetition of language units. The analysis will point to the conclusion that repetition is one of the linguistic and stylistic peculiarities of linguistic expression in cultured writer who admitted that he was the interweaving of poetic essays preoccupied with the eternal problem of form. Therefore, the primary task of our analysis will be stylematic, i.e. linguistic and stylistic access to a variety of structural models of repetition, but also their general assessment stilogenosti novels „Garden, Ashes” and „Hourglass” and the story collection „Early sorrows”. The analysis will show that repeated word, phrase or sentence have emphasized the function of art and the significant lines in lighting lingvostilističkog profile writer whose language is only casually investigated although it offers rich material for a variety of linguistic and stylistic research. Therefore, this work is a contribution reviewing ways and principles of the use of language as a means of achieving literature as art in the trilogy Danilo Kiš, leader of a completely new literary generation.